

UOT: 58.006:502.75

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ MEŞƏ EKOSİSTEMİNDƏ YAYILAN NADİR VƏ NƏSLİ KƏSİLMƏK TƏHLÜKƏSİNDƏ OLAN AĞAC VƏ KOLLAR

İbrahimov Ə.M., Seyidova H.S.

AMEA Naxçıvan Bölməsi, Bioresurslar İnstitutu, Naxçıvan şəhəri, AZ 7000, Babək küçəsi 10
e-mail: enver_ibrahimov@mail.ru

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki meşə ekosistemində 21 fəsilə, 36 cinsə aid olan 85 növ nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsində olan ağac və kol bitkisi müəyyənləşdirilmişdir. Bunların 16 növü Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitab"ına daxil edilmişdir. Bu növlərin mühafizə statusları ilk dəfə olaraq "IUCN"-nin "Red Data Book" kateqoriyalarına əsasən tərtib edilmişdir. Meşə ekosistemində yayılmış ağac və kollardan müəyyən edilmiş mühafizə statuslarına əsasən növlərdən 11-i CR, 17-si EN, 28-i VU, 21-i NT, 5-i LR, 1-i LC, 2-si isə DD kateqoriyasına daxildir.

Açar sözlər: meşə ekosistemi, ağac və kollardan nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlər, Qırmızı Kitab, nadirlik statusu

Giriş

Bitki resurslarının, xüsusən nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlərin səmərəli istifadə edilməsi müasir dövrdə böyük elmi və praktik əhəmiyyət daşımaqla, təbiətin qorunmasında vacib məsələlərdən birini təşkil edir. Təbiətdə baş verən ekoloji fəlakətlər və yaxud coğrafi dəyişiklik nəticəsində bitkilərin bəzi növləri, hətta bütöv bitki qrupları yox olur və ya təbii arealları kiçilir. Bu məsələlərin öyrənilməsi daim botanikləri düşündürmüş və yaranan bu problemlərin qarşısının alınması yolları araşdırılmışdır. Naxçıvan MR ərazisində aparılan çoxillik tədqiqatların (2004-2018) nəticələrinə əsasən meşə ekosistemində 35 fəsilə, 61 cinsdə cəmlənmiş 247 takson (241 növ, 4 variasiya və 2 forma) yayıldığı müəyyən edilmişdir ki, bunlardan da 109-u ağac, 120-si kol, 5-i yarımkol, 10-u kolcuq, 3-ü isə liandır [2,3,5,6,7].

Aparılan təhlillər nəticəsində meşə ekosistemində yayılan ağac və kol bitkilərinin nadir növlərinin müasir vəziyyətinin araşdırılması, mühafizəsi və bərpası üsullarının işlənilib hazırlanması tədqiqat işimizin əsas istiqamətini təşkil etmişdir.

Təbiətdəki növlərin statusunu müəyyən edərkən hər şeydən əvvəl onların təbiətdəki müasir vəziyyəti, yayılması, bitki qruplaşmasında rolu, iştirakı, yaşı, özünübərpa qabiliyyəti, antropogen faktorların təhlükə dərəcəsi, növün elmi və təsərrüfat əhəmiyyəti nəzərə alınmışdır.

Material və metodlar

Nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsində olan növlərin qorunması və yenidən bərpası yolları "IUCN"-nin "Red Data Book" kateqoriyalarına [9], Azərbaycanın nadir ağac və kolları [4], Azərbaycanın "Qırmızı Kitabı"na [1] və Naxçıvan Muxtar Respublikasının "Qırmızı Kitabı"na [8] əsasən müəyyən edilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi

2010-cu ildə nəşr olunmuş Naxçıvan Muxtar Respublikasının "Qırmızı Kitabı"na [8] 202 növ bitki daxil edilmişdir ki, bunlardan da 37 növü meşə ekosistemində yayılan ağac və kollardır. Muxtar respublikada ilk dəfə nəşr olunan bu kitab nadir növlərin müasir vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsindən başqa, həm də floranın elmi əsaslarla öyrənilməsi, səmərəli və davamlı istifadə olunması, qorunub saxlanılmasında da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Muxtar Respublikanın meşə ekosistemində yayılan nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan ağac və kollardan statusları "IUCN" tərə-

findən 2001-ci il 3.1 versiyasında təklif edilən “Red Data Book” kateqoriyalarına görə sinifləndirilmişdir [9]. Müəyyən olunmuşdur ki, meşə ekosistemində 21 fəsilə, 36 cinsə aid olan 85 növ nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan ağac və kol yayılmışdır. Onlardan 50-si ağac, 32-si kol, 2-si kolcuq, bir növü isə liandır (cədvəl 1).

Nadir və məhv olma təhlükəsi altında olan növlərin sayına görə *Rosaceae* Adans. fəsiləsi (51 növ) xüsusilə fərqlənir. Nadir və itməkdə olan ağac və kollardan 6-sı çılpaqtoxumlu bitkilərdir. Onlardan *Platanus orientalis* L., *Vitis sylvestris* C.C.Gmel., *Punica granatum* L., *Populus euphratica* Oliver növləri reliktdə olub əsasən respublikanın Şərur rayonunun Axura, Havuş və Ordubad rayonunun Kotam və Kilid kəndlərinin ərazilərində yayılmışdır.

Meşə ekosistemində yayılmış ağac və kollardan müəyyən edilmiş mühafizə statuslu növlərdən 11-i CR, 17-si EN, 28-i VU, 21-i NT, 5-i LR, 1-i LC, 2-si isə DD kateqoriyalarına daxildir.

Meşə ekosistemində yayılan ağac və kollardan 16 növü Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ının [1] ikinci nəşrinə salınmışdır (cədvəl 2).

İstər Azərbaycan, istərsə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı Kitablarda ərazinin meşə ekosistemində yayılan nadir və məhv olma təhlükəsi altında olan ağac və kol bitkilərinin bərpası yolları və qorunması məsələləri göstərilmişdir.

Bəzi nadir növlərin məhv olması, bəzilərinin isə bitmə arealının daralması hər şeydən əvvəl onların bioloji xüsusiyyətlərinin aşağı ekoloji plastikliyi ilə əlaqədardır. Son dövrlərdə belə məsələlərdə antropogen təsirlər – meşənin kəsilməsi, intensiv otarılma, meyvə və toxumların toplanılması, yol tikintisi və s. həlledici rola malikdir. Antropogen təsirlər senozların normal həyatını təkcə dağıtmır, eyni zamanda köklü surətdə edafik və mikroiklim şəraitini dəyişir. Nəticədə ekoloji plastikliyi aşağı olan növlərin məhv olması baş verir. Meşədə yayılan ağac və kollardan amansızcasına məhv edilməsi nəticəsində ilk növbədə kiçik ərazini əhatə edən növlərin bitmə yerləri daralır və ya onlar məhv olurlar. Belə növlər az plastik olduğundan dəyişilmiş ekoloji şəraitə uyğunlaşa bilmirlər. Nadir növlərin bəzi qruplaşmaları Gilançay, Parağaçay, Naxçıvançay və s. vadilərdə mədən axtarışları, geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar, qaz xətlərinin, yüksəlgərginliyə malik elektrik xətlərinin, avtomobil yollarının çəkilişi nəticəsində də məhv edilmişdir.

Nadir növlərin öz arealları daxilində mühafizəsi və artırılması üçün onların yayıldığı ərazilər bir təbiət abidəsi kimi qorunmalıdır. Həmçinin yasaqlıqlar təşkil olunmalı, onların səmərəli istifadəsi, bərpası üçün dövrü olaraq pasportlaşdırma və fenoloji müşahidələr aparılmalıdır.

Meşə ekosistemində yayılmış ağac və kollardan nadir növlərinin tərtib edilmiş siyahısı təbiəti mühafizə işçilərinin eləcə də təbiət sevərlərinin apardıqları mühafizə işlərində mühüm əhəmiyyət daşıyacaqdır. Burada milli park ərazilərində yayılmış endemik, nadir və məhv olma təhlükəsi altında olan növlər qorunarkən, yaxın sahələrdə də bu qrupa daxil olan növlər buraya köçürülərək qorunmaları təmin edilməlidir. Mühafizə tədbirlərindən biri də nadir və məhv olma təhlükəsi altında olan növlərin nəbatat bağlarında əkilib becərilməsi və olduğu kimi gələcək nəsillərə çatdırılmasının təmin edilməsidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, muxtar respublika meşə ekosisteminin nadir və itməkdə olan növlərinin böyük əksəriyyəti dövlət qoruqlarından kənarında rast gəlinir. Başqa sözlə onların tam qorunması və təbii bərpası təmin edilmir. Bununla əlaqədar olaraq biz tövsiyə edirik ki, nadir və itməkdə olan ağac və kol bitkilərinin bəzi qrupları xüsusi qorunması üçün onların yayıldığı ərazilərdə yasaqlıqlar təşkil edilsin. Belə yasaqlıqlara Xanağa kəndinin, İlanlıdağın ətrafındakı ardıclar, Ərəfsə kəndinin ətrafındakı və Çəhrə çayı vadisi boyunca sahilboyu meşəliklər aid edilə bilər.

Son illərdə baş verən global iqlim dəyişiklikləri ilə yanaşı təbiətə qarşı antropogen təsirlərin güclənməsi, bitkilərin yaşayış məskənlərinin dağıdılması, torpaqların, havanın, suyun, bütövlükdə ətraf mühitin çirklənməsi, torpaqların deqradasiyası, şoranlaşması bir sıra nadir bitkilərin və onların fitosenozlarının məhv olmasına, yaxud arealının daralmasına gətirib çıxarmışdır. Belə nadir və məhv olma təhlükəsi qarşısında olan növlərin xilas edilməsi üçün yayıldıqları sahələrin xüsusi nəzarət altına alınması, *in-situ* və *ex-situ* şəraitdə bərpa olunması, səmərəli və davamlı istifadəsi zəruridir. Bunun üçün Beynəlxalq aləmdə belə bitki növlərinin regional səviyyədə qorunma statusuna aid kateqoriya və kriteriyaları (meyarları) müəyyən edilmişdir.

Meşə ekosisteminin nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan növləri, onların qorunma tədbirləri

Növün adı	Həyat forması	IUCN kateqoriya	Məhv olmasının əsas səbəbləri	Qorunma tədbirləri
1	2	3	4	5
1.Fam.: Pinaceae Adans.				
1. Genus: Pinus L.				
* <i>Pinus kochiana</i> Klotzsch ex C. Koch	Ağac	EN B1ab(ii,iii)	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır.
2.Fam.: Cupressaceae S.F.Gray				
2. Genus: Juniperus L.				
* <i>Juniperus communis</i> L.	Ağac	NT	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır
* <i>J. excelsa</i> Bieb.	Ağac	EN A2acd; B1ab(i,ii,iii)	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır.
* <i>J. foetidissima</i> Willd.	Ağac	CR A4acd	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır
* <i>J. sabina</i> L.	Ağac	EN B1ab(ii,iii)	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Təbii yayıldığı yerlərdə yeni mühafizə sahələri yaradılmalıdır.
3.Fam.: Ephedraceae Dumort.				
3. Genus: Ephedra L.				
* <i>Ephedra aurantiaca</i> Takht. et Pachom.	Kol	LR [a - CD]	Antropogen və iqlim amilləri	Yayıma sahələri nəzarətə götürülməlidir
4. Fam.: Plumbaginaceae Juss.				
4. Genus: Acantholimon Boiss.				
* <i>Acantholimon araxanum</i> Bunge	Kol	LR [b - NT]	Təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı ərazilərin mühafizəsi, yaşllaşdırmada tətbiqi olunma
<i>A. lepturoides</i> Boiss.	Kolcuq	NT	Təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı ərazilərin mühafizəsi, yaşllaşdırmada tətbiqi olunma
5.Fam.: Platanaceae T. Lestib.				
5. Genus: Platan L.				
<i>Platanus orientalis</i> L.	Ağac	VU A2c+3c	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır

1	2	3	4	5
6. Familia: <i>Fagaceae</i> Dumort.				
6. Genus: <i>Quercus</i> L.				
<i>Quercus macranthera</i> Fisch. & C.A.Mey. ex Hohen.	Ağac	LC	Antropogen təsirlər	Yayıldığı ərazilərin mühafizəsi, yaşıllaşdırmada tətbiqi olunma
<i>Q.iberica</i> Steven ex M.Bieb.	Ağac	DD	Antropogen təsirlər	Yayıldığı ərazilərin mühafizəsi, yaşıllaşdırmada tətbiqi olunma
<i>Q. boisseri</i> Reut. (<i>Quercus araxina</i> (Taurtv.) Grossh.)	Ağac	CR A1ab; B1bc(iii,iv)	Antropogen təsirlər	Yayıldığı ərazilərin mühafizəsi, yaşıllaşdırmada tətbiq olunma
7.Fam.: <i>Betulaceae</i> S.F.Gray				
7. Genus: <i>Betula</i> L.				
* <i>Betula pendula</i> Roth	Ağac	VU A2cdv	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı və təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır, yaşıllaşdırmaya tətbiq olunma
8.Fam.: <i>Juglandaceae</i> DC. ex Perleb				
8. Genus: <i>Juglans</i> L.				
<i>Juglans regia</i> L.	Ağac	NT	Antropogen təsirlər	Təbii bərpaya şəraitin yaradılması
9. Fam.: <i>Salicaceae</i> Mirb.				
9. Genus: <i>Populus</i> L.				
* <i>Populus euphratica</i> Oliver	Ağac	LR [a - CD]	Antropogen təsirlər	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı, təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır
<i>P. nigra</i> L.	Ağac	LC	Antropogen təsirlər	Yayıldığı sahələr xüsusi nəzarət altına alınmalı, təbii populyasiyaları mühafizə olunmalıdır
10. Genus: <i>Salix</i> L.				
<i>Salix aegyptiaca</i> L.	Ağac	NT	Antropogen təsirlər	Yayılma sahələri nəzarətə götürülməlidir
10. Fam.: <i>Moraceae</i> Link.				
11. Genus: <i>Ficus</i> L.				
* <i>Ficus carica</i> L.	Ağac	VU A3cde; B1bc(i)+C2(i)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının mühafizəsi, təbii özünü bərpaya şəraitin yaradılması,

1	2	3	4	5
11. Fam. Celtidaceaea Link.				
12.Genus: Celtis L.				
<i>*Celtis caucasica Willd.</i>	Ağac	CR A3c;C2a(i)	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Təbii populyasiyaları nəzarət altına alınmalı və yaşıllaşdırmaya tətbiq olunmalıdır
<i>C.glabrata</i> Steven ex Planch.	Ağac	NT	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Təbii populyasiyaları nəzarət altına alınmalı və yaşıllaşdırmaya tətbiq olunmalıdır
<i>C.tournefortii</i> Lam.	Ağac	CR A1ab; B1b (i,iii,iv)	Antropogen təsirlər, təbii bərpanın zəif olması	Təbii populyasiyaları nəzarət altına alınmalı və yaşıllaşdırmaya tətbiq olunmalıdır
12. Fam.: Thymelaeaceae Juss.				
13. Genus: Daphne L.				
<i>Daphne mucronata</i> Royle	Kol	VU D2	Təbii bərpanın zəif olması, antropogen təsirlər	Təbii bərpaya şəraitin yaradılması
<i>*D. transcaucasica</i> Pobed.	Kol	VU A1d;B1bc(ii)	Təbii bərpanın zəif olması, antropogen təsirlər	Təbii bərpaya şəraitin yaradılması
13. Fam.: Rosaceae Adans.				
14. Genus: Amelanchier Medik.				
<i>*Amelanchier ovalis</i> Medik.	Kol	VU B1a(i)c(ii);C2a(i)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Yeni yayılma zonalarının dəqiqləşdirilməsi, tam mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
15.Genus: Amygdalus L.				
<i>Amygdalus nairica</i> Fed. et. Takht.	Kol	CR A2abc;C1	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, təbii özünü bərpaya şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>A. fenzliana</i> (Fritsch) Lipsky	Ağac	EN A2abc+ 3c	Toxumlabərpanın çoxzəifgetməsi, antropogentəsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, təbii özünü bərpaya şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
16.Genus: Cerasus Mill.				
<i>Cerasus araxina</i> Pojark.	Kol	EN bc	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması

1	2	3	4	5
17. Genus: <i>Cotoneaster</i> Medik.				
<i>*Cotoneaster integerrimus</i> Medik.	Kol	VU B1a(i)c(ii);C2a(i)	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil etmək
<i>C. saxatilis</i> Pojark.	Kol	EN B2ab(ii,iii,iv,v)	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil etmək
18. Genus: <i>Crataegus</i> L.				
<i>Crataegus caucasica</i> C.Koch	Ağac	CR A2abc; C1	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>C. eriantha</i> A. Pojark.	Ağac	VU D2	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>*C. orientalis</i> Pall. ex Bieb.	Ağac	NT	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>*C. pontica</i> C.Koch	Ağac	NT	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>C. tournefortii</i> Griseb.	Ağac	EN A1abc; Bb(i,ii)	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
19. Genus: <i>Mespilus</i> L.				
<i>Mespilus germanica</i> L.	Ağac	VU B1ac	Toxumla bərpanın çox zəif getməsi, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
20. Genus: <i>Padellus</i> Vass. albalı				
<i>*Padellus mahaleb</i> (L.) Vass.	Ağac	LR [b - NT]	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
21. Genus: <i>Padus</i> Mill.				
<i>Padus avium</i> Mill.	Ağac	CR A2abc;C1	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
22. Genus: <i>Prunus</i> L.				
<i>Prunus divaricata</i> Ledeb.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
23. Genus: <i>Pyracantha</i> M.Roem.				
<i>Pyracantha coccinea</i> M.Roem.	Kol	VU B1ab (iii)+2ab(iii)	Antropogen təsirlər	Təbii populyasiyaları nəzarət altına alınmalı və yaşıllaşdırmaya tətbiq olunmalıdır

1	2	3	4	5
24. Genus: <i>Pyrus</i> L.				
<i>Pyrus caucasica</i> Fed.	Ağac	VU D2	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>P.georgica</i> Kuthath.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. medvedevii</i> Rubtz.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. megrica</i> Gladkova	Ağac	VU B1a(i)c(ii); C2a(i)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>P. nutans</i> Rubtz	Ağac	CRA2abc; C1	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. raddeana</i> Woronow	Ağac	VU B1a(i)c(ii); C2a(i)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. syriaca</i> Boiss.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. voronovii</i> Rubtz.	Ağac	VU B1a(i)c(ii); C2a(i)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
* <i>P. zangezura</i> Maleev	Ağac	VU B1a(i)c(ii); C2a(i)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
<i>P. salicifolia</i> Pall.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
25.Genus: <i>Rosa</i> L.				
<i>Rosa azerbaijanica</i> Novoposkr et Rzazade	Kol	EN B2ab(ii,iii,iv,v)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpasına şəraitin yaradılması
<i>R. brotherorra</i> Chrshan.	Kol	NT	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpasına şəraitin yaradılması
<i>R. buschiana</i> Ghrshan.	Kol	VU A2c+3c	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpasına şəraitin yaradılması
* <i>R. foetida</i> Bicolor Herrm.	Kol	EN A2acd; B1b(iii, iv)c(ii,iii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpasına şəraitin yaradılması

1	2	3	4	5
<i>R. hraciana</i> S.Tamamsch.	Kol	VU A2c+3c.	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. karjaginii</i> Sosn.	Kol	CR A3c; C2a(i)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>R. kazarjanii</i> Sosn.	Kol	VU B1ab(iii)+2ab(iii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. nisami</i> Sosn.	Kol	EN B2ac(iii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>R.marschalliana</i> Sosn	Kol	VU D2	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. sosnovskyana</i> Tamamsch.	Kol	VU A2cd; B1b(iii)c(ii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>R. sachokiana</i> P. Jarosch.	Kol	VU D2	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. rapinii</i> Boiss. et Bal.	Kol	VU D1	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. pimpinellifolia</i> L.	Kol	EN B2ac(iii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>R. pulverulenta</i> Bieb.	Kol	VU D2	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
* <i>R. tuschetica</i> Boiss.	Kol	VVU B1b(iii,iv)c(ii)	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>R. zangezura</i> P. Jarosch.	Kol	NT	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
26.Genus: <i>Rubus</i> L.				
* <i>Rubus ibericus</i> Juz.	Kol	NT	Təbii bərpanın zəif olması	Populyasiyalarının və yayılma ərazilərinin hərtərəfli mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
27. Genus: <i>Sorbus</i> L.				
<i>Sorbus aucuparia</i> L.	Ağac	VU A2c+3cd	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi

1	2	3	4	5
<i>S. caucasica</i> Zins.	Ağac	NT	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S. kusnetzovii</i> Zins.	Ağac	VU B1ab(ii,iii)+2ab(iii)	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S. luristanica</i> Bornm.	Ağac	EN A2ac	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S. persica</i> Hedl.	Ağac	EN A2ac	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S.subfusca</i> Boiss.	Ağac	VU D2	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S.takhtajanii</i> Gabr.	Ağac	EN A2ac	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
<i>S. turcica</i> Zinserl. EN	Ağac	EN A2ac	Təbii bərpanın zəif olması	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
14. Fam.: Punicaceae Horan. – Narkimilər				
28. Genus: Punica L.				
* <i>Punica granatum</i> L.	Kol	CR C2a(ii)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
15. Fam.: Fabaceae Lindl. – Paxlalkimilər				
29. Genus: Astragalus L., Gəvən				
<i>Astragalus aurea</i> (Willd.) Podlech	Kol	NT	Təbii bərpanın zəif olması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
<i>A.vedicus</i> Takht.	Kolcuq	CR B1ab(1,11,111)+ 2ab(1,11,111).	Təbii bərpanın zəif olması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
16. Fam.: Aceraceae Juss. - Ağcaqayınkimilər				
30. Genus: Acer L.				
<i>Acer hyrcanum</i> Fisch. & C.A.Mey.	Ağac	NT	Təbii bərpanın zəif olması, antropogen təsirlər	Yeni tapılma yerlərinin axtarışı, tam mühafizə, təbii bərpaşına şərait yaratmaq
<i>A. ibericum</i> M.Bieb.	Ağac	DD	Antropogen faktorlar	Doğranılmasının qadağan edilməsi, toxumla bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi

1	2	3	4	5
17. Fam.: Anacardiaceae Lindl. – Sumaxkimilər				
31. Genus: Pistacia L.				
* <i>Pistacia mutica</i> Fisch. et C.A.Mey.	Ağac	EN A1acd+3cd; B1ab(i,iii,iv)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
32. Genus: Rhus L.				
* <i>Rhus coriaria</i> L.	Kol	EN A1acd+3cd; B1ab(i,iii,iv)	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, özünü bərpaşına şəraitin yaradılması, mədəni kulturaya daxil edilməsi
18. Fam.: Zygophyllaceae R.Br.				
33. Genus: Zygophyllum L.				
* <i>Zygophyllum atriplicoides</i> Fisch. et C.A.Mey.	Kol	NT	Antropogen təsirlər	Təbii özünü bərpaşına şəraitin yaradılması
19. Fam.: Celastraceae R.Br.				
34. Genus: Euonymus L.				
* <i>Euonymus latifolia</i> (L.) Mill.	Kol	LR [b - NT]	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Təbii populyasiyaları nəzarət altına alınmalı, özünü bərpaşına şərait yaradılmalı, yaşıllaşdırmaya tətbiq olunmalıdır
20. Fam.: Elaeagnaceae Adans.				
35. Genus: Hippophae L.				
* <i>Hippophae rhamnoides</i> L.	Ağac	NT	Toxumla özünü bərpanın olmaması, antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması
21. Fam.: Vitaceae Juss.				
36. Genus: Vitis L.				
<i>Vitis sylvestris</i> C.C.Gmel.	Lian	VU D2	Antropogen təsirlər	Populyasiyalarının mühafizəsi, mədəni kulturaya daxil edilməsi, seleksiya işlərində istifadə olunması

Qeyd: * işarəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının “Qırmızı Kitab”ına daxil olunmuş növlər göstərilmişdir.

Meşə ekositemində yayılan nadir və nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan ağac və kollardan Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş növlər

Növlərin adı	Nəslə kəsilmək təhlükəsi üzrə kateqoriyalar						
	Azərbaycanın Qırmızı kitabı (I nəşr, 1989)	SSRİ-nin Qırmızı kitabı, 1978	Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabı, 2010	Azərbaycanın Qırmızı kitabı (II nəşr, 2013)	IUCN- nin Qlobal səviyyədə Qırmızı siyahısına müvafiq qiymətləndirmə	IUCN- nin Regional səviyyədə Qırmızı siyahısına müvafiq qiymətləndirmə	IUCN- nin Milli səviyyədə Qırmızı siyahısına müvafiq qiymətləndirmə
1	2	3	4	5	6	7	8
Fəsilə: Pinaceae Lindl.							
<i>Pinus kochiana</i> Klotzsch ex C.Koch	Nadir növdür Arealı azalan nadir Qafqaz növüdür		EN B1ab(ii,iii)	NT			NT
Fəsilə: Cupressaceae Rich. ex Bartl.							
<i>Juniperus foetidissima</i> Willd.		Daxil olunub	CR A4acd	NT	LC		NT
Fəsilə: Platanaceae Dumort.							
<i>Platanus orientalis</i> L.	Ehtiyatı azalmaqda olan nadir növdür	Daxil olunub		VU A2c+3c	LC		VU A2c+3c
Fəsilə: Celtidaceae Link.							
<i>Celtis caucasica</i> Willd.			CR A3c;C2a(i)	NT	LC		NT
Fəsilə: Thymelaeaceae Juss.							
<i>Daphne kurdica</i> (Bornm.) Bornm. <i>Daphne transcaucasica</i> Pobed.			VU A1d;B1bc(ii)	VU D2			VU D2

1	2	3	4	5	6	7	8
Fəsilə: Rosaceae Juss.							
<i>Amygdalus fenzilana</i> (Fritsch) Lipsky				EN A2abc+3c			EN A2abc+3c
<i>Cotoneaster saxatilis</i> Pojark.	Nadir növdür			EN B2ab(ii,iii,iv, v)		NE	EN B2ab(ii,iii,iv,v)
<i>Pyrus salicifolia</i> Pall.				NT	NT	NE	NT
<i>Pyracantha coccinea</i> M.Roem.	Nadir növdür			VU B1ab(iii)+2ab (iii)			VU B1ab(iii)+2ab(iii)
<i>Rosa azerbaijdzhanica</i> Novopokr. et Rzasade	Nadir Azərbaycan endem növüdür			EN B2ab(ii,iii,iv ,v)		EN B2ab(ii,iii,iv,v)	EN B2ab(ii,iii,iv,v)
<i>Rosa karjaginii</i> Sosn.	Nadir Cənubi Zaqafqaziya endem növüdür		CR A3c; C2a(i)	NT		NT	NT
<i>Rosa nisami</i> Sosn.	Azərbaycanın endem növüdür		EN B2ac(iii)	NT		NT	NT
<i>Sorbus aucuparia</i> L.				Nadir növdür			VU A2c+3cd
Fəsilə: Punicaceae Horan.							
<i>Punica granatum</i> L.	Azalan relik növüdür	Daxil olunub	CR C2a(ii)	VU B1ab(i,ii,iii, v)+ 2ab(i,ii,iii,v)	LC		VU B1ab(i,ii,iii,v)+ 2ab(i,ii,iii,v)
Fəsilə: Anacardiaceae Lindl.							
<i>Pistacia mutica</i> Fisch. & C.A.Mey.			ENA1acd+3cd; B1ab(i,iii,iv)	NT			NT
<i>Rhus coriaria</i> L.			ENA1acd+3cd; B1ab(i,iii,iv)	VU A2c+3c	VU B2ab(iii)		VU A2c+3c

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı. Nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və göbələk növləri. İkinci nəşr – Bakı: Qərb-Şərq, – 2013. – 676 s.
2. İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının meşə ekosisteminin ağac və kolları // –Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, – 2016. №2, – s. 84-96.
3. İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının meşə ekosistemində yayılan ağac və kolların taksonomik təhlili // –Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, – 2016. №4, – s. 100-110.
4. Məmmədov T.S. Azərbaycan nadir ağac və kol bitkiləri / T.S.Məmmədov, E.O.İsgəndər, T.H.Talıbov – Bakı: Elm, – 2016. – 380 s.
5. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının “Qırmızı Kitabı”na düşmüş Gülçiçəklilikimilər (*Rosaceae*) fəsiləsinə aid ağac və kolları“ mövzusunun tədrisi metodikası // – Naxçıvan: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, – 2012. №3, – s. 90-100.
6. Talıbov T.H., İbrahimov, Ə.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dendroflorası // –Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, Təbiət və texniki elmlər seriyası, –2013. №4, – s. 60-77.
7. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülütoxumlu bitkilər) / T.H.Talıbov, Ə.Ş.İbrahimov – Naxçıvan: Əcəmi NPB, – 2008. –364 s.
8. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı Kitabı (Ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülütoxumlu bitkilər) / T.H.Talıbov, Ə.Ş.İbrahimov – Naxçıvan: Əcəmi NPB, – c. 2, – 2010. – 678 s.
9. IUCN Red List Categories and Criteria: Version 3.1.IUCN Species Survival Commission. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. 2001, 31 pp.
<http://xerces.org/publications/scientific-reports/iucn-red-list-categories-and-criteria-version-31>

Ибрагимов А.М., Сеидова Г.С.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ РЕДКИХ И НАХОДЯЩИХСЯ ПОД УГРОЗОЙ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ДЕРЕВЬЕВ И КУСТАРНИКОВ ЛЕСНОЙ ЭКОСИСТЕМЫ НАХЧИВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В результате исследований в лесной экосистеме Нахчыванской Автономной Республики выявлено 85 видов редких и находящихся под угрозой исчезновения деревьев и кустарников, относящихся к 21 роду и 36 родам. 16 видов из них занесены в “Красную книгу” Азербайджанской Республики. Впервые охранные статусы этих видов были составлены на основании категории “IUCN” “Red Data Book”. Согласно установленному охранному статусу распространенных в лесной экосистеме деревьев и кустарников 11 видов относятся к категории CR, 17 - EN, 28 - VU, 21 - NT, 5 - LR, 1 – LC, а 2 вида - DD.

Ключевые слова: лесная экосистема, деревья и кустарники, редкие и исчезающие виды, Красная книга, статус редкости.

Ibrahimov A.M., Seyidova H.S.

DISTRIBUTION OF RARE AND THREATENED TREES AND SHRUBS OF THE FOREST ECOSYSTEM OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

As a result of research carried out in the forest ecosystem of the Nakhchivan Autonomous Republic, there were have been identified 85 species of rare and endangered trees and shrubs, belonging to 21 genera and 36 genera,. 16 species of them are included in the “Red Book” of the Azerbaijan Republic. For the first time, the conservation status of these species was compiled on the basis of the IUCN category "Red Data Bok". According to the established conservation status of trees and shrubs common in the forest ecosystem, 11 species are classified as CR, 17 - EN, 28 - VU, 21 - NT, 5 - LR, 1 - LC, and 2 species - DD.

Key words: forest ecosystem, trees and shrubs, rare and endangered species, Red Book, rarity status.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.IX.2019

